

STRUKTURACIJSKI ASPEKT SOCIOLOGIJE GEORGA ZIMELA*

Structurational Aspect of Georg Simmel's Sociology

ABSTRACT *In this paper attempt will be made in explaining some basic notions of Simmel's sociology, especially those regarding his very complex comprehension of money and causality in history. In analysis of his work, I will argue that Simmel stands very close to the contemporary structurational point of view, and that there are three levels of freedom and structural givens (overlapping each other) in society. These are: meta-theoretical level, level of integration into the World, and the historical level. Besides that, less explicit aims of this paper are to show that in Simmel's thought there are no disciplinary borders between sociology and philosophy, as well as to depict some of the potential benefits that sociology might get from this line of reasoning.*

KEY WORDS *Simmel, structuration, sociology and philosophy, value of money, differentiation, subject/object opposition*

APSTRAKT *U ovom radu nastojimo da objasnimo načela Zimelove sociologije, a posebno njegovog složenog shvatanja novca i istorijske kauzalnosti. Analizom njegovog dela argumentovaćemo da je Zimel bio vrlo blizak savremenom strukturacijskom stanovištu, te da postoje tri nivoa (koji se međusobno prožimaju) istovremenog postojanja slobode i strukturalne datosti u društvu. To su: metateorijski nivo, nivo integracije u svet i istorijski nivo. Pored toga, manje eksplicitna namera ovog rada je da pokaže poroznost disciplinarne granice između filozofije i sociologije koja je vidljiva u Zimelovom mišljenju, kao i da prikaže koja bi bila eventualna korist za sociologiju od ovakve vrste rezonovanja.*

KLJUČNE REČI *Zimel, strukturacija, odnos sociologije i filozofije, vrednost novca, diferencijacija, opozicija subjekt/objekt*

Teorijska ograničenja u delu Georga Zimela

Kao što je poznato, Georg Zimel (1858-1918) spada u red onih socioloških klasika koji nisu bili skloni sistematičnom izlaganju svojih ideja. Moglo bi se tvrditi da je ta vrsta nekoherentnosti – u današnjem vremenu navodnog odumiranja »metanaracija« Moderne – nužna u svakom saznanju. Ipak, ovim se zanemaruje jedna temeljna prednost sistematičnosti izlaganja: njome se, naime, omogućava

* Članak je nastao preradom diplomskog rada koji je, pod naslovom: »Sociologija Georga Zimela, s posebnim osvrtom na njegovo shvatanje novca«, u oktobru 2008. godine odbranjen na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, pred komisijom u sastavu: Aljoša Mimica (mentor), Ivana Spasić i Ognjen Radonjić.

preglednost ideja koja ima nezamenljivu heurističku vrednost. Iz ovoga proizlaze sve teškoće svakog potencijalnog istraživanja Zimelovih radova. Svi sociološki pojmovi (forma, sadržaj ili društvo) i procesi (podruštvljavanje, individualizacija ili objektivizacija) kod ovog autora se međusobno prožimaju i ograničavaju, i to do te mere da ne postoji mogućnost pronalaženja nekog istinskog »centralnog mesta« u njegovoj misli iz kojeg bi pojedinosti sasvim dosledno proizlazile. Druga poteškoća proističe iz činjenice da Zimel, iako se zalagao za nezavisnost sociologije kao naučne discipline, nikad nije razvio neki nezavisan vid sociološke argumentacije. Skoro svaka njegova sociološka studija obeležena je filozofskim spekulacijama, a nemali broj započinje postavljanjem izričito filozofskih problema. Ipak, Zimel je u svom bavljenju sociološkim temama tako vešto uspevao da kombinuje svoje opšte filozofske uvide sa sociološkim pojmovima i procesima da danas možda najvredniju osobinu njegove društvene teorije predstavlja upravo sklad između filozofskog i sociološkog pristupa.

Ovde se otvara dilema koja je ključna za osnovnu temu ovog rada. Eksplicitno sociološki osvrt na Zimela ne bi uzeo u obzir veoma značajne osobenosti njegove misli, bez kojih nema ni dubljeg razumevanja njegove sociologije; s druge strane, pak, eksplicitno filozofska rasprava ne bi bila sociološki relevantna. Rešenje naziremo u odabiru teme koja bi nedvosmisleno bila sociološka, ali kojoj bi se pristupilo i s filozofskog stanovišta. Na taj način je moguće ostati u domenu sociologije, a da se pritom ne izgubi osobenost Zimela kao društvenog mislioca.

Stoga je cilj ovog rada da nam opšta načela Zimelove sociologije približi kroz prizmu njegovog razumevanja strukture i slobode pojedinca, pri čemu će se naglasak staviti na »strukturacijsko« razumevanja ovog odnosa. Sledeći odeljci će pokazati da »strukturacijski« pristup – iako ne pruža nikakav »centralni pojam« – ipak jasno ukazuje na različite sociološke teme kojima se Zimel bavio. U tom pogledu, moguće je razlikovati tri nivoa (koji se međusobno prožimaju) istovremenog postojanja slobode i strukturne određenosti u društvu. To su (1) metateorijski nivo, (2) nivo integracije u svet i (3) istorijski nivo.

Metateorijski nivo tiče se Zimelovog filozofskog zasnivanja pojma društva koje prethodi svakoj naučnoj analizi. Otuda, *stricto sensu*, ovaj nivo ne može da počiva na naučnim postulatima, te se zato uzima kao metateorijski nivo odnosa pojedinac – društvo. U drugom odeljku biće pokazano da, iako društvo može da postoji jedino u svesti individue, to ne znači da je ono prost skup svojih pojedinačnih članova. Tako, struktura svoj oblik zadobija kroz svakodnevnu interakciju delatnika koja sociologiji postaje dostupna kroz društvene forme u kojima se odvija delanje kao jedina objektivna stvarnost samog društva. Pojedinac u odnosu na samo društvo, kako ga načelno Zimel vidi, ima dva modaliteta svoje egzistencije: onu društvenu i onu suštinski individualnu (*ja* aspekt ličnosti). Unutar društva, po Zimelu, komuniciramo isključivo kroz onaj prvi modalitet. Stoga, sama struktura kao da zahvata samo jedan »sloj« svake pojedinačne egzistencije koji, iako bitan, ipak ne određuje pravilnosti delanja u celini, već ono postaje potpuno tek kroz sadejstvo sa onim *ja* kao autonomnom osnovom individualnosti delatnika.

Ovo ipak ne znači da pojedinac sasvim proizvoljno dela i da je apsolutno neuslovljen. Naime, da bi čovek postao deo *sveta* (što je kod Zimela termin koji objedinjuje sve žive i nežive objekte koje okružuju delatnika) potrebno mu je da se poveže s drugima. U odeljku o Zimelovom delu *Filozofija novca* pokazaće se kako vrednost pomoću koje ostvarujemo vezu sa stvarima zavisi od mogućnosti razmene, za šta je nužna i relacija s drugim. Dakle, tek se u društvu značaj individualnosti u potpunosti razvija, jer kod Zimela istinski delatan subjekt mora biti integrisan u *društvo i prirodu*. Tako novac, kao savršeno objektivna emanacija vrednosti, čini osnovni agens *podruštvljavanja i objektivizacije*, to jest podvođenja ukupnog delanja pod jedno načelo, na kojem se potom zasniva međusobni odnos pojedinaca. Međutim, pokazaće se da ovaj nivo *integracije* ima dvostruke posledice. Integracijom u svet povećava se *individualna sloboda* koja, iako s modernošću poprima sve više simbolički karakter, pojedincu ipak omogućava da svoju nezavisnost potpunije izrazi. Dakle, kroz integraciju u svet, nezavisnost pojedinca prestaje da bude isključivo filozofska hipoteza i postaje objektivni predmet posebne društvene nauke kakva je sociologija. Ipak, dublji problem javlja se kada je reč o posledicama objektivizacije društva koje, smatra Zimel, takođe nastaju usled širenja robnonovčane privrede. S jedne strane ovog procesa tehnološki razvoj omogućava lakše upravljanje svetom koji nas okružuje; međutim, s druge strane, pokazaće se da ova materijalna kultura postaje sve teža za usvajanje i kontrolisanje, što ćemo detaljno objasniti u odeljku o subjektivnoj i objektivnoj kulturi.

Na kraju, pokazaćemo da *istorija*, kao oblast duha koja se bavi prošlošću i njenim posledicama, takođe podleže principu strukturacije. Dokazivaćemo da je saznanje istorije kod Zimela svedeno na rekonstrukciju prošle interakcije, a sam pojedinac, kao nosilac individualnog kauzaliteta, tačka je u koju istorija kao apsolutna datost isporučuje svoje sadržaje, pri čemu se, međutim, posle prolaska kroz tu tačku, sam sadržaj radikalno menja.

Shvatanje odnosa između sociologije i filozofije

Najskorije interesovanje za Zimela verovatno proističe iz ponovnog iščitavanja njegovih najopštijih stanovišta o društvu, kao i iz specifičnog načina zasnivanja sociologije kao nezavisne nauke. Otkuda to da se posle više od jednog i po veka od rođenja ovog autora javljaju glasovi koji zahtevaju da, uz Marksa, Dirkema i Vebera, i on bude »kanonizovan« kao sociološki klasik? Odgovor na ovo pitanje valja potražiti u stanju savremene sociologije i, uopšte, društvene teorije. Naime, sve (klasične) sociološke teorije zasnovane u XIX veku – iako su podrazumevale vrlo različita stanovišta o osnovnom karakteru socijalnosti, kao i različita viđenja procesa istorijskog razvoja – ipak nisu gajile sumnju u suverenitet i mogućnosti pozitivne nauke. Tako se u sociologiji učvrstilo verovanje da se ovi koherentni, ali i u velikoj meri međusobno oprečni misaoni sistemi, mogu »sjediniti« u opštem načelu naučne kumulativnosti, odnosno da će vreme pokazati da je jedna od paradigmi pretežno ispravna. Ova odlučujuća sinteza – koja bi,

zahvaljujući nekom novostvorenom metodu, obezbedila sociologiji empirijsku izvesnost po uzoru na onu koja postoji u prirodnim naukama – nikad se nije ostvarila, niti je pak ijedna od teorija izgubila svoju naučnu valjanost: »Najpre, u istoriji sociologije nije bilo onih burnih prelomnih tačaka, 'kopernikanskih obrta' ili 'naučnih revolucija' koje su, u drugim područjima saznanja, povremeno u pitanje dovodile celokupno prethodno stanje nauke. Ni za jednog klasika sociologije ne može se reći da je svojim 'otkrićem' uneo 'epistemološki rez' u korpus dotadašnjeg znanja o društvu« [Mimica, 2002: 72]. Snovi o isključivoj pozitivnoj naučnoj valjanost – koje su, svako na sebi svojstven način, sanjali Marks, Dirkem i Veber – nisu se ostvarili, bar ne u potpunosti. Najbliže ovom idealu bilo je faktičko stanje oličeno u pluralnosti pristupa koji podrazumeva da se određeni društveni fenomen (na primer, klasa) sagledava iz različitih teorijskih uglova. Ova nemogućnost da sociologija postane »istinski pozitivna nauka« (u smislu smenjivosti Kunovih paradigmi) rezultirala je tokom poznijih godina njenog razvoja inertnošću sociološke misli koja se bavi samim osnovama društva i društvenih odnosa. Stoga, posle trijumfa Parsonsovog funkcionalizma pedesetih godina XX veka, te teorijske pobune protiv tog pravca oličene u interakcionizmu¹ (uglavnom tokom šezdesetih godina), ne nailazimo na sociološke sisteme koji se grade od samog temelja – a to je upravo osnovno shvatanje prirode društvenosti.

Upravo je takvo stanje u savremenoj sociologiji jedan od razloga što Zimelov sociofilozofski pristup postaje sve aktuelniji. Njegovo poimanje sociološkog metoda i društvene ontologije – oivičeno prividno protivrečnim zaključcima, kao i ambivalentnim stavovima u pogledu perspektiva vremena u kojem je živio – danas postaje najcenjeniji kvalitet njegove misli.

Šta je Zimelu omogućilo da donosi ovakve, za ono vreme, vrlo nekonvencionalne zaključke? Najbolji trag odgovora na ovo pitanje nalazi se u Zimelovom poimanju sociologije – tačnije, njenog odnosa prema filozofiji. Sociologija je, po Zimelu, dvostruko omeđena filozofijom. Najpre, filozofija određuje osnovu predmeta koju proučava sociologija, i to kroz konstituisanje samog pojma društva koji, iako može proisticati iz određene autohtono sociološke teorije, ipak – smatra Zimel – u krajnjoj instanci predstavlja određeni filozofski sud o tome šta društvo »jeste«. Pored ove ontološke dimenzije odnosa između sociologije i filozofije postoji i ona druga, po Zimelu ništa manje značajna dimenzija, koja proističe iz nužnosti filozofskog pretresanja rezultata do kojih je sociologija došla. Poštujući ova dva ograničenja dobija se zaokruženo, naime celovito znanje o društvu.

Svakako da doslovno shvatanje Zimelovog aksiološkog ograničenja vodi do veoma spornog stanovišta po kojem različite rezultate sociološkog istraživanja treba svesti na neautonomni materijal za filozofsko uopštavanje. Ipak, to što se filozofija

¹ Naravno, postoje autori poput Ervinga Gofmana, Pjera Burdijea i Entonija Gidensa koji su se bavili osnovama samog fenomena društvenosti kroz preplitanje pojedinačnog delanja i društvene strukture, ali oni nikad nisu stvorili neku intelektualnu školu koja bi trajnije uticala na ukupnu strukturu sociološkog znanja, izuzev sporadične primene njihovih inače vrlo inovativnih uvida.

nameće sociologiji nikako ne znači da je, prema Zimelovom mišljenju, sociologija filozofiji podređena ili da ona nije zaseban i nezavisan ogranak »duhovnih nauka«. ² Naime, veza na koju Zimel misli je imanentna, pa stoga sociološko saznanje treba da teži sintezi filozofskog mišljenja i pozitivnih naučnih postulata: »Ako sada sociologija treba da postoji kao posebna nauka, onda ona mora, prema tome, pojam društva kao takvog, mimo spoljašnjih obuhvatanja [pojedinačnih društvenih] pojava [...], da podvrgne jednom novom apstrahovanju i sređivanju na takav način da izvesne njihove, do sada samo u raznolikim spojevima posmatrane odredbe, budu saznate kao istorodne i stoga kao objekti *jedne* nauke« (naved. prema Lukić, 1987: 248). Lako će se primetiti da naučno razmišljati o društvu kao o čistom pojmu van svih njegovih specifičnih istorijskih datosti znači istovremeno i o njemu filozofirati. Vrednost pomenute Zimelove mikrosociologije leži upravo u činjenici da je ona najbolji primer uspešne sinteze filozofije i sociologije. Upravo zahvaljujući tome, njegovo viđenje *grada* ili, pak, *stranca* budi toliku pažnju savremenih teoretičara. Apstraktnost pri proučavanju društva oličena u načelima formalizma³ pruža veliku fleksibilnost mišljenja pri pokušaju da se razumeju društveni fenomeni.

Nil Smelser, jedan od najglasnijih zagovornika višestrukosti sociološkog saznanja, razmišlja sasvim saglasno pomenutim Zimelovim stanovištima, čime se potvrđuje dalekosežnost tog složenog gledišta o sociologiji kao nezavisnoj nauci: »Sociologija koja je nastala na već ustanovljenim humanističkim i estetskim tradicijama nikad nije bila u stanju da se odluči da li je primarno naučna, humanistička ili umetnička po svojoj orijentaciji [...]. Sve tri orijentacije konstituišu značajnu moralno/intelektualnu okolinu sociologije i čine *deo* samog sociološkog poduhvata« [Smelser, 1997: 45].

Pošto je za Zimela filozofija i dalje vrlo živa unutar same sociologije kao nezavisne nauke, potrebno je detaljnije razmotriti neke od filozofskih stavova na čijim temeljima je on izgradio celokupno zdanje svoje formalne sociologije.

Razumevanje osnovnog karaktera društvenosti

Po svom osnovnom filozofskom pristupu, Zimel pripada neokantovskom krugu. Ipak, određene implikacije njegove filozofije (pogotovo u pogledu razumevanja subjekta) prevazilaze ograničenosti onovremene filozofije. Temeljno pitanje koje on postavlja – *kako je društvo moguće?* – analogno je onom Kantovom

² Pre svega, ukoliko bismo doslovno shvatili ovakvo Zimelovo stanovište, ono bi grubo protivrećilo njegovom viđenju sociologije kao zasebne nauke, a ne samo kao jedne specifične metode saznanja. Jer, ukoliko se filozofija nalazi i na početku i na kraju sociološkog saznanja, onda sociologija *de facto* predstavlja specifičan metod *filozofskog* posmatranja društva.

³ Svakako, ovde bi vredelo navesti i analogiju s klasičnim sociolozima. Naime, moglo bi se tvrditi da su i Veber i Marks i Dirkem ostvarili uspešnu sintezu filozofije i nauke, pogotovo u najopštijim osnovama njihovih različitih sociologija. Verovatno da »klasičnost« njihovih studija počiva ne na pojedinačnim dedukcijama već upravo na primenljivosti najopštijih pojmova (*respective*: racionalizacija, dijalektički materijalizam, društvena činjenica, odnosno smena mehaničke i organske međuzavisnosti).

– *kako je moguća priroda?* Međutim, u odgovorima na ova pitanja pomenuta analogija postaje zasićena značajnim razlikama. U početku, Zimel dosledno sledi Kantovu teoriju saznanja: »Jer i ovde su dati individualni elementi, koji u izvesnom smislu uvek nastavljaju da postoje u svojoj odvojenosti, kao i čulni oseti, a njihova sinteza u jedinstvo društva biva saznata tek posredstvom nekog procesa svesti koji povezuje individualno bivstvovanje pojedinačnoga elementa sa onim drugoga kroz određene forme i prema određenim pravilima« [Zimel, 2006: 121].

Kao što vidimo iz prethodnog navoda, Zimel u svom izvođenju društvenih apriornosti zaista dosledno sledi trag Kantove *Kritike čistog uma*, uviđajući da se ukupnost društvenog iskustva ne može temeljiti u njemu samom, već u svesti onih koji ga tvore, a da se pritom taj sadržaj svesti nikad ne može izvesti iz samog društvenog života (odnosno iskustva). Ipak – i ovo je odlučujuća razlika – dok je kod Kanta celokupno saznanje moguće zahvaljujući transcendentalnim sposobnostima uma onoga koji saznaje, što će reći *jednog* subjekta, dotle Zimel uviđa da je skoro nemoguće takvo razumevanje subjekta u potpunosti primeniti na *sâmo* društvo. Subjekt koji saznaje u Kantovoj filozofiji ima kao objekt svog saznanja *stvari*, dakle entitete lišene *svesti*, dok društvenu stvarnost tvore svesni *delatnici*. Tako se priroda odnosa subjekta i objekta u društvu ne može posmatrati kroz jasno definisane kategorije, kao što je to slučaj s Kantovim shvatanjem subjektivnosti. Dakle, pošto su svi društveni subjekti ujedno i objekti međusobnog opažanja koji tek zajedno stvaraju društvo, prirodno je što Zimel odustaje od doslednog praćenja kopernikanskog obrta: »Ona Kantova rečenica: veza nikad ne može biti u stvarima pošto je uvek stvaraju subjekti – ne važi za društvenu vezu koja se radije izražava neposredno u 'stvarima'« [Zimel, 2006: 121].

Dakle, konstituisanje pojma društva oivičeno je prirodom »društvene veze« koja uvek zavisi od intencionalnosti pojedinačne svesti koja ga tvori, te stoga Zimel kao temeljnu crtu svog shvatanja društvenosti može da prepozna jedino *interakciju*. On je, doduše, ne naziva tim imenom, ali već sama upotreba reči *međudelovanje*, koje je osnova za razumevanje društvenosti, dovoljna je da uputi na zaključak da društvo ne postoji kao neka nezavisna stvarnost *sui generis*, već da egzistira u onom međuprostoru između delatnika koji ga čine. Taj međuprostor, iako se temelji na svesti istovremenih subjekata i objekata društva (tj. delatnika), nije neki proizvoljan pojam. Naprotiv, upravo iz interakcije proizlaze *forme* društvenog delanja koje su, prema Zimelovom mišljenju, aproksimacija inače nedostižnih Kantovih kategorija pomoću kojih naša svest saznaje (dakle, reč je o neograničenom procesu!) da je element jedne šire grupe pojedinaca. Tako Zimel dolazi do zaključka da je ljudska svest istovremeno i društvena i nedruštvena; pritom, ova razlika, iz razloga koji slede, nije relativna – kao kod Dirkemovog određenja »moralne individualnosti« – već je po svojoj prirodi apsolutna.

Ove forme proizlaze iz ograničenja same interakcije; jer, da bi bila moguća bilo kakva društvena komunikacija, prethodno je nužno da pojedinci koji u njoj učestvuju pojednostave složenost svake pojedinačne egzistencije. Drugim rečima, individua se, prema Zimelovom shvatanju, odlikuje toliko složenim psihološkim

sadržajem da bi, u slučaju njegovog ispoljavanja *in toto*, u potpunosti iščezla svaka mogućnost elementarnog društvenog saobraćanja: »Kako bismo spoznali čoveka mi ga ne posmatramo u njegovoj čistoj individualnosti, već podvedenog, uzvišenog ili čak sniženog posredstvom opšteg tipa u koji ga svrstavamo« [Zimel, 2006: 124]. Ovaj opšti tip nije ništa drugo doli uloga koju pojedinac igra u društvu. Društvena uloga se često transponuje na našu percepciju »drugoga« uopšte – dok, s druge strane, i pojedinci koji su nosioci određenih uloga često ističu jednu od njih kao centralnu za svoj identitet. Dakle, »drugi« koji čini supstancijalnu osnovu našeg opažanja društva posredstvom naše svesti dostupan nam je samo preko društvene uloge koja stoji u funkciji simplifikacije bogatstva pojedinačne ličnosti.

Drugi pol pojedinačne svesti je, po Zimelu, ključan kada je reč o saznajnim moćima koje se tiču društva. Naime, onaj deo naše svesti koji stoji van svake društvene interakcije, ta takoreći kvintesencija našeg individuuma, nije razlog koji bi ograničavao mogućnost postojanja društva, već naprotiv, čini jedan od uslova kojim saznajemo da društvu pripadamo. Da bi razvio svoju argumentaciju, Zimel ovde opet u stopu prati Kanta. Kao što po Kantu nikad ne možemo spoznati stvarnost »stvari po sebi«, već samo predstave koje se javljaju u umu, tako i mi koji činimo društvo kao jedno objektivno iskustvo možemo doći do saznanja onog »drugog« samo kroz njegove objektivne datosti. Međutim, razlika između objekta i subjekta kod Kanta lako je određiva jer je u potpunosti zadata *jedinstvenim* subjektom saznanja: »Mi smo, dakle, hteli reći: [...] ako uništimo naš subjekt, ili bar samo subjektivnu osobinu čula uopšte, da bi onda iščezla svaka osobina, svi odnosi objekata u prostoru i vremenu, pa čak i sam prostor i vreme [...]« [Kant, 2003: 80]. Međutim, u Zimelovoj »saznajnoj teoriji o društvu«, a shodno ograničenosti pojma društvenog subjekta koju on postulira, razlika između objektivnog i subjektivnog mora biti ograničena i oslabljena. Sledi, potom, ingeniozni deo Zimelove argumentacije: upravo onaj deo delatnikove svesti koji nikad ne može postati predmet podruštvljavanja stvara ključnu razliku između objekta i subjekta saznanja društva, čineći na taj način ovu vrstu saznanja uopšte mogućom: »Način [pojedinačevog] biti-podruštvljen je određen ili saodređen načinom njegovog ne-biti-podruštvljen« [Zimel, 2006: 126].

Naravno, ove »kategorije« naše svesti predstavljaju za Zimela samo krajnosti; u stvarnom društvenom životu one se uzajamno prožimaju stvarajući tako sve bogatstvo društvene interakcije. Tako, na primer, nosilac neke uloge nikad ne vidi sebe isključivo kroz zadatost te uloge, jer uvek postoji određeni aspekt njegove ličnosti koji je izvan društvenih određenosti i pravilnosti, te toj ličnosti i daje upečatljivost individue. S druge strane, sami pojedinci se razlikuju kako po količini onog »nedruštvenog« koje uopšte poseduju, tako i po nivou svesnog ispoljavanja tog »nedruštvenog« u svakodnevnoj interakciji.

Iz svega navedenog vidi se da je, prema Zimelovom mišljenju, postojanje društva trajno obeleženo napetošću između pojedinca i društva. Ta napetost je obeležena određenim apriornostima koje nisu, kao kod Kanta, logičke već psihičke prirode. One su jedna od osnova za uspostavljanje formi unutar kojih se odvija

sadržaj društvenog života. Istovremeno, one su upravo temelj na kojem počiva *objektivnost* svake duhovne nauke.

Filozofija novca – novac kao sredstvo integracije pojedinca u svet

Razmatranje Zimelove *Filozofije novca* (1900) zaista predstavljala podsticajan zadatak. U ovoj knjizi najbolje se može sagledati Zimelova sposobnost da razučeno i oprezno razmišlja. Verovatno je to bio povod da danas razne nauke – poput ekonomije i sociologije i, naposljetku, same filozofije – prisvajaju *Filozofiju novca* kao deo svog teorijskog nasleđa.

U daljem izlaganju biće prikazan sam tok Zimelove argumentacije kako bi se dokazala teza da, shodno prethodnim tvrdnjama koje se tiču odnosa između sociologije i filozofije, *Filozofija novca* predstavlja, u stvari, *sociološku* analizu koja svoju vezu s filozofijom sledi sasvim dosledno Zimelovim opštim stanovištima. Naime, sam pojam novca se u ovom delu izvodi iz pojma vrednosti, pri čemu Zimel zaista raspravlja s jednog izrazito neokantovskog stanovišta. Ipak, dalja rasprava podrazumeva pokušaj izvođenja same *forme* novca iz uporednoistorijskog posmatranja tog fenomena – što je, kao što smo pokazali, upravo odlika sociološkog (a nikako ne ekonomskog) pristupa. Takođe, sve posledice koje proističu iz uspostavljanja robonovčane privrede su u poslednjem delu knjige sagledane kroz prizmu individualne slobode – što je takođe sociološki problem.

Svoju studiju o novcu Zimel započinje razmatranjima o samoj prirodi vrednosti. Prema njegovom mišljenju, vrednost je posledica ljudske volje: » [...] kao što je svet bivstva moja predstava, tako je svet vrednosti moja želja« [Zimel, 2004: 24]. Kada nešto hoćemo, naša želja se usmerava ka nekom objektu i naše delanje postaje usredsređeno na taj objekt. Međutim, Zimel smatra da je ovaj prelaz »ka objektima« u praksi znatno složeniji, jer ukoliko bi pojam vrednosti bio u potpunosti determinisan voljom, onda bi naša sposobnost vrednovanja postala paradoksalno homogena. Ako bi celokupna vrednost proisticala isključivo iz volje subjekta, vrednost objekta bi postala irelevantna; tako, čovek koji bi raspolagao samo »željom« da jede, ne bi uopšte birao hranu, naime ne bi je vrednovao, izuzev u opštem smislu po kom je hrana sama po sebi »fiziološki« vredna. Ipak, naglašava Zimel, sama volja je u svakodnevnoj praksi podložna diferencijaciji koja zavisi od toga koliko odricanja nalaže pribavljanje nekog objekta koji zadovoljava našu želju. Tako, na kraju ovog procesa, nekoliko objekata – ili, u krajnjem slučaju, samo jedan – imaju mogućnost da zadovolje neku konkretnu želju. Upravo na ovoj osobenosti naše volje zasniva se naša sposobnost da stvari vrednujemo.

Stoga, vrednosti se može pristupiti s jedne metafizičke osnove. Zimel vrednost vidi kao posrednika između pojedinca i sveta koji ga okružuje. Kako je ovo moguće? Prema njegovom mišljenju, vrednost predstavlja pretenziju ili zahtev koji se u nama javlja: »Vrednost koja se vezuje za bilo koju stvar, osobu, odnos i zbivanje *zahteva* da bude priznata« [Zimel, 2004: 22]. Pretenzija koja deluje na subjekt nije determinisana samim objektom kojem subjekt stremlji, niti pak može bez

ostatka proisticati iz samog subjekta, pošto ona ipak podrazumeva da se volja usmerava *ka nečemu* – što je fundamentalno ograničenje subjektivnosti volje. Vrednost, smatra Zimel, nadilazi kako pojam objekta, tako i pojam subjekta i predstavlja »ideju« koja prožima subjekt i svet koji ga okružuje: »S gledišta prirodne objektivnosti takva pretenzija može da se pokaže kao nešto subjektivno, a s gledišta subjekta kao nešto objektivno; u stvarnosti je treća kategorija, koja se ne može sazdati od pomenutih, takoreći nešto između nas i stvari« [Zimel, 2004: 23].

Novac, tvrdi Zimel, predstavlja savršen eksponent vrednosti, jer on vrednost samo izražava dok materijalnu vrednost ne poseduje, te na taj način najobjektivnije spaja delatnika i svet. Bitno je napomenuti da ovo metafizičko zasnivanje pojma novca ne zahteva nužno ispunjenje u praksi. Novac je, pre svega, društvena institucija, pa se zbog toga jedino kroz *istorijski razvoj* novčane privrede može ustanoviti da li postoji približavanje onom nedostižnom metafizičkom modelu vrednosti kao ideji koja prožima krajnosti na relaciji subjekt – svet. Drugim rečima, suština Zimelovog bavljenja fenomenom novca sastoji se u pokušaju da se kroz paralelnu pojmovnu i empirijsku analizu prikaže kako novac vremenom postaje sve bliži »čistoj objektivnoj formi« koja živi u svakodnevnom privrednom životu, te kako ova čista forma u sve većoj meri dostiže ono što joj je u metafizičkoj konstrukciji određeno kao puka mogućnost.

Ovde se valja upitati koji su to društveni faktori koji određuju da novac postane tako savršen izraz ukupnih mogućnosti vrednovanja. Već je istaknuto da svaka vrednost podrazumeva da njeno zadovoljenje zahteva žrtvovanje; što je žrtvovanje veće, to je i objekt poželjniji. Naravno da ova logika i po Zimelu ima određena imanentna ograničenja.⁴ No, bilo kako bilo, vrednost ipak u većini slučajeva ostaje direktno proporcionalna trudu koji se za dostizanje objekta vrednosti mora uložiti. Ipak, u privrednoj delatnosti postoji jedan naročit društveni aspekt ovog žrtvovanja. Tu se pojedinci nalaze u specifičnoj situaciji, jer da bi jedan delatnik naveo drugog da se odrekne neke vrednosti, i on sâm mora biti spreman da podnese žrtvu u konkretnoj vrednosti; to je suština bazičnog procesa celokupne privrede, to jest, *razmene*. Pošto se ovde proces vrednovanja odigrava u naročitoj društvenoj interakciji, nužno se pojavljuju određena međuslovljavanja interesa pojedinaca koji sudeluju u privrednom sistemu. To međuslovljavanje ima za posledicu potrebu najvećeg mogućeg »pojednostavljivanja« komunikacije među pojedincima. Upravo zbog toga se u privrednom životu vremenom izdvaja jedan simbol vrednosti kao nosilac celokupne privredne interakcije. Takođe, budući da je u privrednom životu interes (koji je u krajnjoj instanci uvek »derivat« uma) najnaglašeniji sadržaj društvenog života, pored pomenute (nužne) simplifikacije javlja se druga bitna posledica u vidu *objektivizacije*⁵ ukupne društvene interakcije.

Pošto se razvija iz privredne sfere da bi kasnije, pogotovo u modernom dobu, postao i kulturni fenomen, novac je, po Zimelu, nosilac neverovatnih društvenih i

⁴ Tako, ukoliko želja za nekim objektom zahteva preveliko odricanje, može se dogoditi da sam objekt izgubi ne samo deo svoje vrednosti već i da postane potpuno bezvredan za subjekta.

⁵ Objektivizacija je proces kojim, po Zimelu, odnosi u društvu bivaju podvedeni pod principe razuma.

filozofskih potencijala. S jedne strane, on se konstantno približava metafizičkom idealu »eterične« vrednosti koja prožima istovremeno subjekte i objekte, a s druge, pošto proističe iz privrednog života i razmene, on vremenom postaje savršeno, apsolutno objektivno merilo svih stvari: »[Novac] je privredni objektivitet tj. izvlačenje predmeta iz subjektivne veze sa ličnošću [...] čime predmeti ulaze u uzajamnu objektivnu relaciju« [Zimel, 2004: 35].

U daljoj analizi Zimelovog dela potrebno je ukratko se pozabaviti dilemom s kojom se neizbežno susreće svaki teoretičar u svom bavljenju fenomenom novca, a ona se ispoljava u pitanju: da li je novac vrednost sam po sebi, ili je, pak, samo njen simbol? Zimelov sociološki odgovor (za svrhu ovog rada, relevantniji negoli filozofski) glasi da supstancijalna vrednost novca skoro da i ne postoji – ili, bolje rečeno, ta vrednost s vremenom dramatično opada. Sigurno da ovo ne znači da je novac sasvim nezavisan od privrednih gibanja, na šta nas upućuju opštepoznate ekonomske pojave, kao što su inflacija ili deflacija.

Ono što Zimel uočava jeste da, pored sve veće simplifikacije nosioca vrednosti, postoji i paralelan proces jačanja uloge države kao garanta same vrednosti novca. Pojednostavljivanje je jedno od svojstava novca koje je najpodložnije difuziji. S druge strane, zahvaljujući širenju kraljevih ingerencija, država polako ostvaruje sve potpuniju kontrolu nad privrednim životom, stvarajući tako uslove za razvoj centralizacije monetarne ekonomije, pa na kraju jedino kralj ima pravo da emituje novac. Spajanjem novca s centralnom državnom vlašću, sam novac postaje sve odvojeniji od materije koja ga predstavlja. Ova tendencija je vrhunac doživela u savremenom dobu, gde je materijalni osnov novca po svojoj suštini skoro bezvredan papir, a sam novac je postao simbol ukupne ekonomske i društvene stabilnosti i moći. Zimel u tom pogledu zapaža: »Tako, odvajanje novčanog sistema od centralne vlasti i pogoršanje kvaliteta novca idu jedno s drugim: tj. novac je utoliko manje novac, ukoliko manje to jamči najviši sociološki krug, odnosno njegov centralni organ« [Zimel, 2004: 179].

Novac i svrsishodno delanje

Pošto novac postaje sve više samo simbolički izraz vrednosti, a da pritom on sam skoro i ne poseduje nikakvu supstancijalnu vrednost, postavlja se pitanje šta novac zapravo jeste, osim što je apsolutan eksponent vrednosti? Odgovor na ovo pitanje zahteva da se detaljnije rasvetli Zimelovo poimanje svrhe. Najpre, smatra Zimel, valja razdvojiti kauzalnost našeg delanja od njegove svrsishodnosti. Kada smo determinisani nekim nagonom, svest o svrsi ne figurira u našem delanju; kada nagon gladi potpuno obuzme naše bivstvo, tada je naše delanje prosto i kauzalno te se ne razlikuje značajnije od životinjskog »delanja«. Fina distinkcija koja nas odvaja od životinja ogleda se upravo u sposobnosti čoveka da postavi sebi neku svrhu koja nadilazi prost kauzalitet. Tako, za razliku od životinje, čovek ne jede samo da bi utolio glad, već da bi i čulno uživao; stoga, strogo uzevši, strastveni gurman dela isključivo teleološki jer sam čin jedenja uzdiže iznad puke fiziološke potrebe. Zimelova shema po kojoj se kauzalitet razlikuje od svrsishodnosti može se ovako

prikazati: da bi se postigla neka svrha D, potrebno je da se ostvari kauzalni niz sastavljen od članova A, B i C; ukoliko se ispusti makar jedan član niza – svrha neće biti zadovoljena. Ovde Zimel u argumentaciju unosi jedan gotovo ingeniozan element: naime, svrha D, iako zavisi od kauzalnog niza, nije neposredan proizvod samog niza već proizlazi iz volje delatnika koja, pored toga što čini osnovu delanja individue, takođe podstiče i istraživanje kauzalnih veza zarad što efikasnijeg zadovoljenja svrhe. Tako se kauzalitet i teleologija u delanju međusobno nadopunjuju: »Dakle, teleološki lanac nalazi svoju sadržajnu, logičku mogućnost u kauzalnosti, a ova nalazi svoj interes, tj. svoju redovnu psihološku mogućnost u htenju jedne svrhe« [Zimel, 2004: 207].

Ipak, ostaje nejasno otkud u našoj svesti sam pojam svrhe, ako se jedino kroz uzročnost možemo približiti objektu nekog svrsishodnog delanja. Rešenje ovog problema leži u načinu na koji se, prema Zimelovom mišljenju, ljudska bića kao subjekti povezuju sa stvarima koje ih okružuju. Pojam kauzaliteta u potpunosti proističe iz svesti subjekta, te tako, ukoliko bi postojalo isključivo kauzalno delanje, čovek bi živeo samo u granicama svoje svesti, takoreći pored samih objekata. Glad kao početak kauzalnog niza nekog delanja zahteva (srazmerno svom intenzitetu) bezuslovno zadovoljenje; tako je objekt lišen svake diferencije (u ovom slučaju ukusa hrane), on je naprosto nešto čime subjekt treba da se zadovolji. Međutim, ljudska bića poseduju sposobnost da razmišljaju svrsishodno, tako da ona, od momenta kad bivamo »bačeni u svet«, trajno obeležava našu egzistenciju. Jer, smatra Zimel, kod svrsishodnog delanja dolazi do povezivanja subjekta i objekta, tako da se tek zahvaljujući svrsishodnom delanju objekt pojavljuje kao nešto što je istovremeno unutar i izvan subjekta. U tom stalnom kruženju teleološke svesti od objekta ka subjektu i nazad odvija se naš život, a tek kroz ovaj kontinuirani proces, koji se komplementarno naslanja na našu sposobnost vrednovanja, mi živimo kao istinski deo sveta. Zimel u tom pogledu kaže: »Upravo zahvaljujući tome [teleološkoj svesti – S. P.], naš odnos prema svetu predstavljala se, takoreći, kao neka krivulja, koja ide od subjekta ka objektu, ovoga uključuje u sebe, pa se opet vraća subjektu. Razume se, dok svaki slučajni i mehanički dodir sa stvarima ima istu shemu, ova se, kao svrhovno delanje, prožima i održava na okupu samim jedinstvom svesti« [Zimel, 2004: 204].

Svrha je, pak, u svom svakodnevnom ispoljavanju, vezana za sredstvo kao činjenicu, iako ovo nikako ne znači da je po Zimelu sredstvo proizvod svrhe; naprotiv, sredstvo je povezano s kauzalnim delovanjem, a svrsi služi ne izražavajući je ni na koji način. Zimel, tako, navodi jednu zanimljivu analogiju po kojoj Bog ne može da poima svrhu jer je svemoćan, pa ne poznaje nikakvo sredstvo koje mu je potrebno kako bi neku svrhu zadovoljio. Čovek se, s druge strane, razgraničava od životinje (i Boga) ne samo po tome što poima svrhu, već i na osnovu činjenice da je sposoban da proizvodi sredstva. Ideja sredstva se, prema Zimelovom mišljenju, najviše približava svojoj potpunoj materijalizaciji u *oruđu*. Međutim, oruđe znatno komplikuje prethodno datu shemu svrsishodnog delanja, jer iako proizvodnja oruđa skraćuje kauzalni niz s obzirom na neku određenu svrhu, ono ipak zahteva da i samo

postane deo nekog šireg teleološkog niza (jer se i oruđe mora proizvesti), čime čovek postaje sve zavisniji od objekata. Upravo iz ovog razloga, zaključuje Zimel, savremena diferencirana društva imaju mnogo poteškoća prilikom ispunjavanja osnovnih svrhovnih nizova, dok – s druge strane – one komplikovane izvršavaju relativno jednostavno.⁶ Posledice koje proizvodnja oruđa ostavlja na teleološke nizove i opšti društveni napredak Zimel ovako opisuje: »Razvitak kulture ide, jednom rečju, ka produžavanju teleoloških nizova za ono što je objektivno blizu, i ka skraćivanju nizova za ono što je objektivno daleko« [Zimel, 2004: 208].

Prema Zimelovom mišljenju, novac predstavlja oruđe u razmeni. Da bi se u potpunosti shvatio značaj ovog njegovog stanovišta prethodno je potrebno razmotriti lanac svrhovitog delanja prilikom naturalne razmene. Shematski model ovakve vrste razmene može se prikazati na sledeći način: ja želim neki objekt *A* (koji mi ne pripada), a za koji nudim objekt *B* (čiji sam vlasnik); ovde se odmah pojavljuje problem (mog subjektivnog vrednovanja) supstancijalne vrednosti objekata (*A* i *B*) koji se razmenjuju *uprkos* svojoj fundamentalnoj nesvodivosti. Pošto se objekti u naturalnoj razmeni nikako ne mogu u potpunosti izraziti jedan preko drugoga, onda i sama mogućnost razmene mora ostati vrlo ograničena. Vremenom, tu se pojavljuje novac kao treći objekt koji posreduje između objekata razmene, a koji apsolutno može izraziti vrednost objekata *A* i *B* sasvim nezavisno od njihovih kvalitativnih razlika. Štaviše, može se tvrditi da novac za Zimela predstavlja apsolutno oruđe zato što je uvek u stanju da izrazi sva moguća pojedinačna svrsishodna delanja na objektivni način: »Novac je najčistija forma oruđa, i to one već označene vrste: to je institucija u koju pojedinac mora da ulije svoje činjenje i imanje da bi kroz tu prolaznu tačku postigao ciljeve koji bi bili nedostupni njegovom nastojanju usmerenom direktno ka njima« [Zimel, 2004: 210]. Takođe, bitno je istaći jednu čudnu okolnost u ovakvom razmišljanju o novcu, koja je veoma važna za razumevanje Zimelovog dela: novac, zapravo, ne referiše na objekte unutar neke svrhovite razmenske radnje, što ga na neki način čini entitetom najodvojenijim od bilo kakvih objekata. Da to nije slučaj, novac kao institucija ne bi mogao da postoji. Dakle, novac mora da bude objektivni i nadsubjektivni, ili nije pravi novac. Naravno, sve ovo novac ne bi mogao da bude da nije lišen skoro svake supstancijalne vrednosti. Stoga činjenica da iza njega stoji nadsubjektivna društvena tvorevina kakva je država umnogome obezbeđuje novcu mogućnost da sebe izrazi kao oruđe.

⁶ Ovde možemo navesti aktuelan problem svetske nestašice i poskupljenja hrane. Proizvodnja složenih motora koji ne zagađuju okolinu nije toliko tehnološki problem koliko je problem zadovoljenje novonastale opšte potrebe za hranom: ona se sad ne da razrešiti pukim povećanjem proizvodnje, već se ukupna tehnologija proizvodnje mora redefinisati kako bi bila rentabilnija u novim ekonomskim okolnostima. Tako se sada rešenje vidi u proizvodnji genetski modifikovane hrane, čime se teleološki niz zadovoljenja potreba za hranom samo još više komplikuje.

Ograničenja novca kao agensa podruštvljavanja

Moć novca, koja se pred delatnikom pojavljuje kao neka nadsubjektivna sila koja ga podruštvljava uvlačeći ga u neumitni kovitlac sopstvene logike, ipak nije apsolutna. Sam novac, po Zimelu, pored svojstva podruštvljavanja, poseduje i jedan sasvim suprotan aspekt koji podrazumeva povećanje količnika slobode svakog pojedinačnog delatnika. Individualnu slobodu Zimel sagledava iz dva ugla: prvi podrazumeva slobodu *od* nečega ili nekoga, a drugi slobodu *za* nešto. U ovom odeljku je potrebnije detaljnije razmotriti negativno određenje slobode.

Sloboda se može izraziti kao nezavisnost u odnosu na spoljašnje obaveze koje nam se nameću iz delatnosti onog drugog u društvu. Polaganje prava tog drugog, smatra Zimel, može kao sadržaj imati lično činjenje obveznika, ili se može ticati neposrednog rezultata ličnog rada, ili pak može, konačno, posredi biti jedan određeni objekt na čije uživanje pretenduje onaj ko ima pravo, dok polaganje tog prava nema nikakvog uticaja na način na koji obveznik pribavlja taj objekt. Zimel navodi da je ovo ujedno redosled u skali individualne slobode koju obveznik može imati na osnovu postignuća (rada). Dalje, ukoliko se posmatra istorijski razvoj, videćemo da se ovo pomeranje lične slobode odvija i u samoj istoriji, a novčana privreda – ili, tačnije, njeno širenje – osnovni je generator tih promena. Tako, u robovlasničkom sistemu robovlasnik poseduje ukupnu ličnost roba, što je opšti uslov kako bi prisvojio onaj njen najvredniji deo – radnu snagu. Posle ovoga dolazi promena u srednjem veku, kada se kmetovima nameće obaveza da jedan deo godine rade za plemića kako bi ga isplatili u naturi. Dakle, u srednjem veku rad po prvi put počinje da se razdvaja od ličnosti obveznika; međutim, problem je u činjenici da kmetovi kao stalež nisu imali alternativu u privređivanju nego su morali da svoju radnu snagu prodaju vlasteli. Podređenost kmetova se ogleda i u tome što se određenom robom isplaćuje vlasnik zemlje, čime aristokrate u velikoj meri određuju delatnost kmetova. Tek s pojavom novčane obaveze (bilo u vidu isplate vlasniku kapitala, ili nadnice radnoj snazi) pojavljuje se širenje individualne slobode. Upravo je novac, svojom elastičnošću i univerzalnom aplikativnošću, sposoban da anulira svaku personalnost odnosa koji su dotad vladali u društvenim sferama u kojima im nema mesta, te da tako pojedincu omogući da ličnost odnosa gradi slobodno i »nezavisno«. Demokratski kapacitet novca ispoljava se, po Zimelu, na taj način što on predstavlja savršen društveni korelat onoj strani čovekove (pojedinačne) egzistencije koja ujedno predstavlja jedan od suštinskih aspekata ljudskosti, a to je naša sposobnost da mislimo apstraktno i objektivno: »[...] čovek je životinja koja vrši razmenu; i to je samo jedna strana ili forma sasvim opšte karakteristike u kojoj, naizgled, opstaje čovekova specifičnost: čovek je *objektivna* životinja« [Zimel, 2004: 310].

To što novčana privreda postavlja pojedince kao međusobno »nezavisne« ne znači da društvena kohezija slabi. Štaviše, stvari stoje sasvim suprotno. Kao što je ranije pokazano, Zimel smatra da se društvenost mora zasnivati na interakciji subjekata. Međutim, to nikako ne znači da je interakcija pojam koji služi samo

filozofskoj spekulaciji o tome šta društvo jeste. Interakcija ima i jednu nezamenljivu praktičnu vrednost. Pojedinač čini osnov društva, ali se ukupni potencijali ljudske svesti mogu ostvariti jedino u društvu. Vrednovanje i sposobnost poimanja svrhe na osnovu kojih smo povezani sa svetom koji nas okružuje ostali bi prazne potencije ukoliko bi nestao onaj drugi. Praktična značajnost interakcije kod Zimela se ispoljava u činjenici da interakcija nije samo *spona* između onog *ja* i *drugoga* već i okvir u kojem se povezuju *ja* i *svet*. Dok je interakcija prožeta isključivo ličnim odnosima, svet ne može da postoji, jer je karakter ovog tipa društvenog vezivanja izrazito subjektivan. Ovakva vulgarna subjektivnost se, po Zimelu, najčešće susreće u društvima na nižim stupnjevima razvoja: »U primitivnim društvima dominira magijsko mišljenje koje ukupnu prirodu podređuje volji subjekta. Tako, na primer, život predstava na svojim najnižim stupnjevima nikako ne zna da pravi razliku između objektivne logičke istine i subjektivnih, samo psiholoških tvorevina: detetu i primitivnom čoveku je psihološka tvorevina trenutka, fantazma i subjektivno proizvedenog utiska, bez ikakvog dvoumljenja, čista stvarnost« [Zimel, 2004: 322]. Kulturni razvoj se svodi na diferenciranje subjektivnog od objektivnog kroz vreme; tako pojedinac sve potpunije saznaje one nepromenljive osnove svoje ličnosti koje Zimel naziva »nesvodivim delom ja«. ⁷ Tek ovaj nesvodivi element našeg ukupnog bića čini nas slobodnim: »Ovo izgrađivanje ličnosti iz indiferentnog stanja životnih sadržaja, koje – na drugoj strani – iz sebe izvlači objektivitet stvari, sada je ujedno proces nastajanja slobode« [Zimel, 2004: 323]. Dakle, to što smo sa onim drugim samo u naizgled površnoj, impersonalnoj vezi, nije dokaz da se društvo »raspada« nego, naprotiv, predstavlja ostvarivanje ukupnih potencijala društvenosti. Novac, koji predstavlja isključivo »čistu objektivnost«, prema Zimelovom mišljenju je jedan od najznačajnijih pokretača tog procesa diferencijacije. U tom pogledu, on zaključuje: »Novac je apsolutno podoban osnov jednog takvog procesa, ⁸ jer on, istina, stvara veze među ljudima, ali ljude ostavlja izvan njih, on je tačan ekvivalent za objektivne učinke, ali vrlo neadekvatan za njihovu individualnost i personalnost: tesne objektivne zavisnosti, koje on stvara, za svest osetljivu za razlike, predstavljaju pozadinu, na kojoj se tek jasno uzdiže iz njih diferencirana ličnost i njena sloboda« [Zimel, 2004: 325].

Istorija i struktura

Strukturacijski aspekt istorije

U razmatranju Zimelovog dela *Filozofija novca* često se kao implicitno provlačilo pitanje istorijskog razvoja novca. Ovo pitanje, zajedno s njegovim stalnim nastojanjima da prevaziđe opozicije subjekt–objekt, upućuje nas jednoj od značajnih

⁷ Iako je proces diferencijacije na relaciji subjekt – objekt elementaran za našu individualnu slobodu, to ipak ne znači da, po Zimelu, nema i svoje naličje. Izlazak iz naivnosti primitivnog subjektivizma i doznavanje razlike između *ja* i *sveta* objekata, tj. *sveta*, stvara ujedno i potrebu da se na ovom višem stupnju ostvari egzistencijalni mir kroz novo sjedinjenje ova dva entiteta.

⁸ Misli se na pomenuti proces diferencijacije objekta od subjekta.

tema ovog rada, a tiče se Zimelovog poimanja onoga što se u današnjoj sociologiji naziva strukturom. Odgovor na ovo pitanje leži upravo u Zimelovoj studiji *O problemima filozofije istorije* (1905), nastaloj odmah posle *Filozofije novca*, a u kojoj Zimel pokušava da razreši probleme dotaknute u ovom potonjem delu.

Pre svega, jedna od temeljnih teškoća na koje upućuje Zimelovo razumevanje novca kao »agensa« podruštvljavanja tiče se upravo istorijskog razvoja. Da li određene društvene tvorevine (poput novca, politike, države), koje su nastale u davnoj prošlosti, zaista određuju »psihičke« sadržaje individua u nekoj epohi, ili, pak, postoji deo našeg individua koji nije podložan delovanju istorije? Zimelov odgovor je prilično složen i podložan kritikama, no ipak vrlo originalan. Ukratko, da bi zaista dosegao znanje o istoriji, istoričar treba najpre da poseduje jednu hermeneutičku sposobnost koja podrazumeva da se pri svakom posmatranju istorije ima u vidu složeno preplitanje objektivnih (zadatih) i subjektivnih istorijskih uzroka. Ovo je jedno od najbitnijih Zimelovih *socioloških* razmatranja koje, zajedno s prethodno pomenutim filozofskim utemeljenjem pojma društva, zaokružuje nešto što najviše nalikuje elementarnom sociološkom »sistemu« (koji podrazumeva kontovsku »društvenu statiku« i »društvenu dinamiku«), ali koji Zimel nikad nije izgradio.

Prema Zimelovom mišljenju, valjanost istorijskog saznanja mora se vrednovati na osnovu toga u kojoj meri je razlučena forma od sadržaja. Međutim, dok je za proučavanje nekog konkretnog društva potrebno indukcijom doći do univerzalnih formi, dotle je kod istorijskog saznanja proces zaključivanja donekle obrnut. Naime, ovde društvene forme služe kao neka vrsta mape koja nas vodi kroz istorijske epohe kako bismo došli do njihove društvene sadržine: »Za istoriju nije toliko u pitanju *razvoj* psiholoških sadržaja koliko psihološki razvoj *sadržaja* [...]« [Zimel, 1994: 13]. Iako je način zaključivanja kod saznavanja društva i saznavanja istorije nekog društva predmetno suprotno usmeren, on ipak predstavlja komplementaran metodološki zahvat, jer forme u kojima se pojavljuje društveni život postoje najpre na onoj uporednoj ravni koja se nalazi u jednoj vremenskoj tački. Jednom kada se dođe do njihovih pravilnosti, mogućnosti analize šire se skoro beskonačno kroz prošlost, da bi se kroz istorijsku dimenziju nekog društvenog oblika analiza opet vratila sadašnjosti. Na taj način, sociologija kao nauka o formama zadobija »pravo« na posmatranje prošlosti zarad razumevanja društvenih specifičnosti sadašnjice.

Postoji, međutim, jedna specifičnost istorijskog mišljenja koja na dramatičan način utiče na sam metod istorije i, u određenoj meri, odvaja istorijsku analizu od analize tekućih društvenih kretanja. Forme društvenosti koje nam omogućuju da dopremo do sadržaja prošlih »psiholoških« zbivanja samo su ograničenih mogućnosti; one su kao teren na kojem akteri igraju svoje uloge. Time se ne približavamo punom sadržaju prošlih zbivanja, jer se – po Zimelu – do njegovog razumevanja može doći tek kad dopremo do samih pojedinca, to jest, kada dokučimo ono *ja* nekog aktera istorije, što je moguće jedino zahvaljujući delovanju samog duha istoričara. Pritom, ovo »delovanje duha« nikako ne treba shvatiti kao

neki saznanji postupak znan samo istoričarima, već kao razmišljanje istoričara o prošlim događajima i delatnicima po analogiji sa vlastitom svešću o jedinstvu sopstvene ličnosti: »U tom smislu je apriorni stav da je duša svakog drugoga za nas jedinstvo, tj., da predstavlja razumljiv tok događanja preko kojeg ili kao takvog ga mi *saznajemo*« [Zimel, 1994: 18].

Tako, istoričar treba da popuni »prazna mesta« koja su s onu stranu interakcija delatnika koji su živeli u prošlosti. Zimel je svestan činjenice da ovaj postupak nije nikakvo otkrovenje u pogledu rekonstrukcije istorije; istoričari ga zapravo vrlo često nesvesno koriste kada proučavaju neku istorijsku ličnost. U istoriji je tok argumentacije sledeći: na osnovu svog znanja istorijskih okolnosti X, Y ili Z, istoričar objašnjava zašto su Cezar, Napoleon ili Fridrih II (pri čemu se za svakog od njih pojedinačno »pretpostavlja« da poseduje određenu strukturu ličnosti α , β ili γ) doneli odluku da načine potez a , b ili c . Činjenica da se ovom sposobnošću uma da rekonstruišemo ličnosti relativno često koristimo⁹ ne znači da bi, po Zimelu, istorija trebalo da bude isključivo proizvoljna konstrukcija istoričareve mašte. Istoričar treba da bude neka vrsta virtuoz koji se stalno trudi da sintetiše objektivne okolnosti i individualne specifičnosti, a za to je potrebno da se liši metafizičkih pretpostavki o potpunoj objektivnosti istorije.

Kao pokušaj sinteze objektivnih datosti i ličnih osobenosti delatnika, istorija podrazumeva da se vratimo već pomenutoj međuzavisnosti pojedinaca na kojoj se temelji društvo. Pošto samo jednim delom svoga bića sudelujemo u društvenom životu, istorijsku analizu treba zasnovati upravo na tragu razgraničavanja slučajeva kada preovlađuju objektivne datosti, a kada, pak, delanje pojedinca preuzima prvenstvo: »Jedna deskriptivna teorija saznanja istorije trebalo bi sad da utvrdi u kojim se slučajevima i u kom obimu uopšte upotrebljava svest kao objašnjavajući princip, gde se od nje odustaje u korist mračnih instinkata ili nesvesne svrhovnosti ili samozadovoljnog povezivanja samo spoljašnjih zbivanja; kako i jedno i drugo proizlaze iz opšteg pogleda na svet; koliko se, najzad, zadovoljava tipična potreba za objašnjenjem preko jednog ili drugog u odnosu kako na principijelne tako i posebne probleme« [Zimel, 1994: 30].

Ipak, treba naglasiti da slobodu u odnosu na strukturu u kojoj se pojedinac zatiče Zimel ostavlja isključivo istorijskoj ličnosti, smatrajući da je »običnom pojedincu« nemoguće zasnovati takav nivo slobode. Tako, kada kaže »delatnik u istoriji«, Zimel u stvari misli na istaknutog delatnika koga istorija prepoznaje i pamti. Karakterološko jedinstvo ličnosti istoričar rekonstruiše u svojoj svesti, tako što od mnoštva delanja dotične ličnosti koje je istorija zabeležila rekonstruiše njeno ubeđenje. A ubeđenje nije ništa drugo doli skup motiva koji pokreću pojedinca; ti motivi ne samo da nisu neograničeni nego i isključuju jedan drugog u pogledu nekog pojedinačnog delanja, te tako omogućuju formiranje preseka koji istoričar prepoznaje kao ubeđenje neke ličnosti. Dakle, ukoliko od svih motiva delanja koji

⁹ Ova apriorna datost često se koristi čak i u svakodnevnoj društvenoj interakciji, kao recimo u situaciji kada moramo da pridamo smisao nekim postupcima čijim smo posledicama samo delimično bili svedoci.

postoje u jednom »ograničenom kontingentu« naše psihe preovlađuje određeni skup, onda taj skup nazivamo ubeđenjem. Zimelovo zaključivanje o načinu analize delanja onog pojedinca koji je za istoriju neprimetan može se ovako prikazati: o širim društvenim grupama zaključujemo tako što proučavamo istaknute ličnosti i njihova ubeđenja kako bi se rekonstruisalo karakterološko jedinstvo ovog individuuma, pa se na osnovu istaknutosti tog delatnika njegovo ubeđenje ili osećanje transponuje na ostale pojedince koji ga okružuju: »Kada se opisuju karakteristične crte ili strasti, raspoloženja ili težnje čitavih grupa, ipak u stvarnosti te psihičke datosti nikad nisu utvrđene kod svih članova grupe. Naprotiv, one se samo na izvesnim pojedincima mogu primetiti i *predati* [podvukao S. P.] dalje, pa se onda od njih oblikuje jedan jedinstven totalitet, u koji se bez daljega uključuju i one koje ne ulaze u opazajno polje [...]« [Zimel, 1994: 36].

Prema Zimelovom mišljenju, ovaj prelaz s ličnosti na grupe uvek je postepen i vrši se istim redosledom. Ovde je, pre svega, reč o »psihološkim zakonitostima« koje proizlaze iz međudejstvovanja individua. Svakodnevna interakcija stvara određena pravila koja su nekoherentna i promenljiva tako da se teško mogu nazvati strukturom. Ipak, to ne znači da ove pravilnosti društvenog života nisu podložne objektivnom i naučnom razmatranju, pa je verovatno iz ovog razloga Zimel posvetio toliku pažnju naizgled banalnim fenomenima. Koristeći se ovim psihološkim zakonitostima kao i zadatim apriornim formama našeg duha kojima dopunjujemo delove našeg znanja, saznaje se *smisao* (kao skup labavih kognitivnih granica delanja aktera iz prošlosti) nekog istorijskog razdoblja; tada kažemo: »smisao epohe klasicizma«, ili »duh klasicizma«. Tako, »objektivnost« istorijskog saznanja zavisi od sklada između ova dva principa saznanja i istorijskih okolnosti. Na taj način se, po Zimelu, istorija udaljava od nauke i približava umetnosti. Ovo, smatra on, ne znači da je istorija proizvoljna, jer puku proizvoljnost ograničava pluralnost istorijskih pogleda koja podrazumeva sagledavanje jednog istorijskog objekta s različitim polaznih osnova (politička istorija, socijalna istorija, istorija ideja). Na taj način osvetljava se višedimenzionalnost delanja pojedinaca koja je heuristički vrlo značajna. Istorijsko znanje tako pronalazi značaj u svakom aspektu društvenosti. Zahvaljujući tim stavovima, Zimel je kasnije slavljn kao prvi sociolog koji je pridavao veći značaj svakodnevicu.

Individualni kauzalitet, sloboda delatnika i istorijska datost

Zimelovo shvatanje mesta pojedinca u odnosu na istorijska dešavanja kao najopštiju makrostrukturu najbolje se odslikava u njegovom kratkom osvrtu na individualni kauzalitet. Svoju analizu mogućnosti individualnog kauzaliteta Zimel započinje raspravom o pojmu kauzalnog zakona kao osnove svake kauzalnosti. Kao što je opšte poznato, A se može smatrati uzrokom B samo ukoliko postoji zakon po kojem se oni vanvremenski spajaju. Međutim, ovom konvencionalnom stanovištu Zimel suprotstavlja jednu, po njegovom mišljenju, plauzibilnu spekulaciju. Moguće je, smatra on, zamisliti slučaj u kome jedno A na određenom mestu prostora i vremena kauzalno proizvodi B, a na nekom drugom C, itd. Ako se malo bolje

pogleda, plauzibilnost ovog modela danas nije nikakva novost: Hajzenbergov princip neodređenosti najbolji je primer »labave« kauzalnosti koju je savremena nauka otkrila. A pošto je ovde posredi problem kauzaliteta unutar istorijskog sleđa događaja, onda je i verodostojnost ovakvog modela još veća, jer gde drugde, ako ne u istoriji, vidimo približno iste kauzalne nizove koji daju dramatično različite ishode. Bitno je primetiti da ovo nije neko Zimelovo približavanje indeterminizmu, jer je on vrlo energično naglašavao da ova diferencijacija uzročnog zakona nikako ne znači nestanak kauzaliteta iz istorije. U tom pogledu, na jednom mestu Zimel kaže: »Bitno je istaći da to ne treba da znači ukidanje kauzalne veze događaja u korist nekog slučajnog, pukog sledovanja [...] nego da čitava unutrašnjost, produktivnost, nužnost povezanosti treba pri tome da postoji, samo što se on [kauzalitet – S. P.] umesto jednom uvek identičnom, ispunjava jednom promenljivom materijalnom sadržinom« [Zimel, 1994: 97].

Po Zimelovom mišljenju, ova logička mogućnost baca sasvim novo svetlo na, kako on kaže, zakonitosti društvenog života, jer – kao što je već uzgred napomenuto – ovakav model kauzalnosti najčešće se sreće upravo u društvenim dešavanjima. Razlog tome Zimel nalazi u činjenici da u društvu vlada individualni kauzalitet. Individualizacija kauzaliteta zasniva se na nesvodivosti onog *ja* u odnosu na samo društvo. Tako, smatra Zimel, neki strukturni uzrok *A*, koji se ponavlja u dva istorijska momenta, daje različite ishode ne samo usled toga što se promenilo vreme, već i zato što su se promenili i akteri kao nosioci delanja. Ovo je daleko od trivijalnog zaključka, jer implicira da suvereni i nadasve autonomni subjekt zadržava mogućnost delanja. S druge strane, ovim se u istoriju ne uvodi proizvoljnost, jer kauzalnost ostaje kao singularna mogućnost koja je nesaznatljiva u formi opšteg zakona kauzaliteta, ali bi shodno gore datoj shemi diferencijacije kauzaliteta ipak postojala u svom jednkrotnom dejstvu. Sam (strukturni) uzrok *A* je i dalje delotvoran, samo što u objašnjavanju njegovih posledica moramo u obzir uzeti i svest delatnika kao svojevrsnu »prelomnu tačku« u pogledu kauzalne moći uzroka *A*. Tako je odnos između istorije kao makrostrukture i delatnika »višestruko posredovan«, kako u saznavnom pogledu, gde zavisi od uslova sasvim sličnih Huserlovom fenomenološkom metodu »ideacije putem varijacije«,¹⁰ tako i u pogledu same kauzalne moći, gde je na delu međusobno ograničavanje istorijske datosti i slobodnog delanja aktera. Kao značajniji aspekt ovog posredovanja istorije kao faktora koji određuje društvo, pokazuje se činjenica da pojedinac, u sklopu ovakvog shvatanja istorije, usvaja ili interiorizuje istorijsku datost (strukturu) koja se međuprožima sa autonomnim delom njegove ličnosti (onim nesvodivim delom *ja*),

¹⁰ Ovdje bi možda bilo zgodno razmotriti pitanje koje se implicitno provlači kroz čitav ovaj rad, a tiče se Zimelovog odnosa prema Kantovoj i Huserlovoj filozofiji. Zimel zaista sledi Kantovu filozofiju i po načinu argumentacije i po pojmovima kojima se koristi; međutim, sama primena Kantove filozofije na društvo naterala ga je da svest uzdigne izvan opozicije subjekt – objekt, što ga je približilo pomenutom Huserlovom fenomenološkom metodu ideacije putem varijacije. Ipak, za razliku od Huserla, Zimel u svojim delima nikad nije tvrdio da svest može bez ostatka da razotkrije prirodu »samih stvari«. Stoga se, na kraju, može zaključiti da Zimel u svom shvatanju istorije razmišlja na fenomenološkom tragu, iako nikad nije izvukao krajnje zaključke iz ovih svojih stanovišta.

dajući »proizvod« oličan u ljudskom delanju; ono je, pak, istovremeno i društveno i individualno, te je tako prošlost samo delimična determinanta delanja. Otuda pojedinac ostaje bar delimično »stvar po sebi«, njegova priroda se ne dà saznati kao kakav predmet objektivne istorijske metodologije, a još se manje može izvesti iz nekog društvenog zakona. Ono što ostaje trajna osnova naučnog pristupa društvu, po Zimelovom mišljenju je upravo delanje koje je uvek sinteza procesa podruštljavanja i individualizacije, procesa u kojem svako istinsko saznanje mora uzeti u razmatranje oba njegova sastavna dela.

Umesto zaključka

Osnovni cilj ovog rada bio je da se opšti elementi sociologije Georga Zimela prikažu kroz raspravu o njegovom shvatanju novca, kao i samog odnosa između pojedinca i društva. Ova tema relevantna je zato što omogućuje otkrivanje nove optike za rešavanje savremenih socioloških problema. Takođe, važnost rada ogledala bi se i u činjenici da se ovom temom kod nas niko ranije nije bavio, utoliko pre što u savremenoj sociološkoj teoriji Zimel sve više dobija na značaju.

Budući da Zimel nije nigde sistematski izložio svoje opštesociološko stanovište, u uvodnom delu rada postavljena su tri nivoa analize (metateorijski, nivo integracije u *svet* i istorijski), kako bi se strukturacijski aspekt njegovog dela mogao lakše pratiti. U daljoj raspravi pokušali smo da ukažemo na međusobnu isprepletenost tih nivoa, kao i na sociološki značaj jednog takvog razuđenog pristupa sociološkoj problematici. Takođe, kao naročito bitno pokazalo se Zimelovo stanovište po kojem su granice sociologije i filozofije porozne, te tako omogućavaju sintetički pristup društvenim pojavama od kojih obe »duhovne discipline« imaju koristi. Upravo u tome počiva prednost jedne teorijske optike koja svoju nesistematičnost nadomešćuje kako složenošću pristupa tako i oprežnošću zaključivanja.

Analiza sva tri pomenuta nivoa dovela nas je do specifičnih zaključaka. Tako je, na *metateorijskom* nivou, pokazano da Zimel suštinu društvenosti vidi u interakciji (međudelovanju) delatnika kroz koju dolazimo do određenih temeljnih pravilnosti društvenog života koje Zimel naziva *formama*. Ove društvene forme, pak, temelje se na apriornostima delatnikove svesti (iako iz nje ne proizlaze) kojima se redukuje složenost i varijabilnost svesti onog *drugog*, a ova je, pak, nužna kako bi pojam društva uopšte bio moguć. Otuda proizlazi jedno od Zimelovih temeljnih uverenja. Naime, po njegovom mišljenju, ljudska svest predstavlja jedinstvo koje je istovremeno društveno i ne-društveno. Tako Zimel u svom razmatranju osnovnog karaktera socijabilnosti pokušava da zasnuje jedan naučni pristup društvenim fenomenima na način koji će imati u vidu ovu trajnu napetost između pojedinca i društva. Bitna implikacija takvog stanovišta je da delatnik već na ovom metateorijskom nivou poseduje zagarantovanu autonomiju.

Međutim, kao što smo videli, ova garancija je isprazna sve dok pojedinac nije *integrisan* u *svet*, to jest sve dok nije u stanju da značajnije utiče na svoju okolinu. Da bi se to postiglo, smatra Zimel, nužno je da pojedinac bude u relaciji sa onim

drugim. Dakle, da bismo ostvarili sve potencijale koje kao ljudska bića posedujemo, nužno je potrebno društvo. Jedino se u društvu može pojaviti institucija razmene od koje zavisi sam pojam vrednosti, zahvaljujući kojima se povezujemo s objektima u okruženju. Po Zimelovom mišljenju, novac kao savršeno oruđe razmene predstavlja i savršen izraz vrednosti, te tako pojedince ukorenjuje u svet. Ipak, da bi novac ispunio sve svoje potencijale, potrebno je da budu zadovoljene određene istorijske okolnosti. Tako je jedno od bitnih svojstava novca njegova lišenost supstancijalne vrednosti, što je posledica činjenice da se vremenom država pojavljuje kao njegov garant. Upravo zahvaljujući toj činjenici, novac kao najobjektivniji društveni entitet utiče na povećanje individualne slobode time što depersonalizuje one društvene sfere u kojima personalnost odnosa nije neophodna. Takođe, pojavom novca započinju i dugotrajni procesi *objektivizacije* i *podruštvljavanja* putem kojih se postepeno ukupna društvena interakcija podvodi pod načelo *razuma* kao suštine razdoblja Moderne. Međutim za razliku od svojih savremenika, Zimel nije smatrao da je ova nadolazeća epoha lišena svih rizika. Na racionalnim temeljima započeta diferencijacija znanja i podela rada stvaraju tehnologiju zahvaljujući kojoj čovek lakše upravlja prirodom, ali i ujedno postaje sve više od nje zavisian. Osim toga, sama podela rada, po Zimelu, u velikoj meri fragmentira znanja čineći pojedinca »iskorenjenom« jedinicom opšte društvene reprodukcije, dok se, istovremeno, geometrijskom progresijom povećava ukupna količina znanja u društvu.

Konačno, *istorijski nivo* razumevanja odnosa na relaciji pojedinac – društvo pokazuje da je Zimel doista prevazilazio vreme u kojem je živeo. Sámo istorijsko saznanje zasnivao je na nekoj vrsti *hermeneutičke virtuoznosti* pomoću koje se rekonstruiše prošla interakcija, to jest istorija. »Univerzalnim zakonima istorije« Zimel suprotstavlja svoj pojam individualnog kauzaliteta, po kojem pojedinac poseduje autonomiju u odnosu na prošla događanja, čime se autonomija pojedinca u odnosu na društvo u potpunosti zaokružuje.

Literatura

- Habermas, Jürgen [1996], »Georg Simmel on Philosophy and Culture«, *Critical Inquiry*, No. 22.
- Kant, Imanuel [2003], *Kritika čistog uma*, Dereta, Beograd.
- Lukić, Radomir [1987], *Formalizam u sociologiji*, Naprijed, Zagreb.
- Mimica, Aljoša [2002], »Sociološki rečnik: nekoliko odrednica«, *Sociologija*, Vol. 44(1).
- Smelser, Neil J. [1997], *Problematics of Sociology*, University of California Press, Los Angeles.
- Zimel, Georg [1994], *Problemi filozofije istorije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci / Novi Sad.
- Zimel, G. [1996], »O Strancu«, *Teorija*, vol. 39, br. 3.
- Zimel, G. [2004], *Filozofija novca*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci.
- Zimel, G. [2005], »Veliki gradovi i duhovni život«, u: Sreten Vujović i Mina Petrović (prir.), *Urbana sociologija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Zimel, G. [2006], »Kako je moguće društvo?«, *Žurnal za sociologiju*, br. 4.
- Zimel, G. [2006], »Superordinacija i subordinacija kao predmet sociologije«, *Žurnal za sociologiju*, br. 4.